

autumn period on rivers located in different areas of river basins and significantly differing in the catchment area, namely the Southern Bug River - Oleksandrivka ($A = 46200 \text{ km}^2$), Kinska River - Pologi ($A = 353 \text{ km}^2$), Obitichna River - Primorsk ($A = 1300 \text{ km}^2$) for the observation period from 1953 to 2018 inclusive was used. In cases where runoff values were less than Q90% or Q97%, they were considered deficient (90%) or extremely deficient (97%). The dynamics of deficits in time are analyzed, and the number of such events by decades, frequency, average volume, duration, and intensity are determined. The chronological course of runoff volumes and deficits (90%) is graphically presented. Analyzing the obtained diagrams, it can be noted that naturally, the largest water deficit was observed in low-water years (below normal), and accordingly, the lack of deficit is characteristic of multi-water periods (above normal). Additionally, extreme deficits were also estimated (97%) for the Southern Bug River - Oleksandrivka township.

The study also presents the results of the calculation of various drought indices. For the rivers of the study area, using the DrinC drought calculator were calculated - the river runoff drought index (SDI), standardized precipitation index (SPI), agricultural standardized precipitation index (aSPI), drought research index (RDI), effective drought research index (eRDI), and its relationship with water discharges during the summer-autumn period was analyzed. Long-term data of average monthly water discharges at 6 hydrological gauge (Kodyma river - Katerynka river, Ingul river - Novogorozhene river, Ingul river - Sednivka village, Kinska river - Polohy town, Kilchen river - Oleksandrivka Persha village, Kalchyk river - Kremenivka village) were used as initial information and as also average monthly air temperature and monthly precipitation at 6 meteorological stations (Odessa, Kherson, Kropyvnytskyi, Zaporizhia, Dnipro, and Mariupol). Analyzing the obtained results, it can be noted that drought indices provide an opportunity to study climatic and hydrological trends, characterize drought, assess the severity of drought, and promote early assessment of the effects of drought. In particular, the SDI index correlates well with water discharges, which opens up opportunities for forecasting runoff in the dry period.

Key words: minimal river runoff, water deficit, low flow, drought indices.

Надійшла до редколегії 17.11.2021

DOI: <https://doi.org/10.17721/2306-5680.2021.4.4>

УДК 556.025

Сарнавський С.П., Гребін В.В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ РІЧКОВОЇ МЕРЕЖІ ЛІВОБЕРЕЖЖЯ СЕРЕДЬНОГО ДНІПРА (ВІД ПЕРШИХ ЗГАДОК ДО ДЕТАЛЬНИХ ОПИСІВ – IV СТ. ДО Н.Е - КІНЕЦЬ XVIII СТ.)

У статті подано історію досліджень лівих приток Середнього Дніпра. Розроблено періодизацію досліджень за хронологічними періодами від IV ст. до н.е. до кінця XVIII ст. Виокремлено періоди та ключові етапи досліджень річок впродовж відповідного періоду.

Висвітлено питання опису відповідних річок в період античності та середньовіччя, зокрема елементи географічного положення їх річкових систем, водного режиму, умов живлення, господарського використання, елементи річкових долин та органічний світ їхніх басейнів. Опрацьовано літописні дані та оригінальні праці вчених та політичних осіб цих часових періодів.

Детально висвітлюються питання географічного положення річкової мережі, кількості та назв річок досліджуваного суббасейну Середнього Дніпра за картами XVI-XVIII століть. Опрацьовано картографічні твори картографів Франції, Нідерландів, Італії, Московії. Особливу увагу звернено на картографічні праці французького картографа Гійома Левассера де Боплана, який розпочав новий етап у картографуванні головних лівих приток Середнього Дніпра та їхніх приток меншого порядку. На його картах вперше позначено 137 річок Лівобережжя Середнього Дніпра. Саме ним висунута теорія про формування русел лівих приток Середнього Дніпра.

Виокремлено інформацію за описовими даними Лівобережної України кінця XVIII ст. про морфометричні параметри, водний режим та господарське використання річок Лівобережжя Середнього Дніпра. Вперше подано повний каталог річок за описовими даними в межах річкових басейнів із зазначенням їхньої довжини.

Ключові слова: історія досліджень; Середній Дніпро; ліві притоки; річкова мережа; опис басейнів.

Вступ. Лівими притоками I порядку суббасейну Середнього Дніпра є 9 річок – Трубій, Супій, Золотоношка, Ірклій, Коврай, Сула, Псел, Кагамлик та Ворскла. Якщо врахувати притоки II-V порядку довжиною від 10 км, то кількість річок в регіоні складе – 216, а якщо врахувати і найменші водотоки довжиною менше 10 км, то їх кількість зросте до 569. Загальна площа всіх лівих приток суббасейну Середнього Дніпра складає 66198 км². Сумарна середня багаторічна витрата води 9 зазначених вище річок регіону складає 120

м³/с. За цими параметрами ліві притоки Середнього Дніпра перевищують річку Південний Буг (площа басейну - 63700 км² та середня багаторічна витрата води - 109 м³/с), що підвищує цікавість до дослідження даної частини суббасейну найбільшої річки України – Дніпра.

Витоки перших гідролого-географічних узагальнень про річки регіону сягають періоду античності, а процес їх досліджень триває і на сучасному етапі.

Історія дослідження річок регіону від IV ст. до н.е. до кінця XVIII ст. досить тривала, тому для кращої систематизації інформації доцільно виокремити чотири періоди. В межах кожного із періодів можна виділити етапи, які ґрунтовно відповідатимуть перебігу формування уявлень про ліві притоки Середнього Дніпра – табл. 1.

Таблиця 1. Періодизація досліджень лівих приток Середнього Дніпра за хронологічними періодами

№ з/п	Період гідролого-географічних досліджень	Часові межі періоду	Етап гідролого-географічних досліджень	Часові межі етапу
1.	Описовий період накопичення первинної інформації про річки	IV ст. до н.е. до V ст. н.е.	1.1. Грецький	IV – I ст. до н.е.
			1.2. Римський	I ст. до н.е. - V ст. н.е.
2.	Період отримання перших достовірних даних про річки	VI ст. – XV ст.	2.1. Візантійсько-скандинавський	VI – X ст.
			2.2. Руський (Київська Русь)	X-XIII ст.
			2.3. Європейський	XIII-XV ст.
3.	Період створення перших картографічних творів із позначенням гідрографічної мережі регіону	XVI ст. – XVII ст.	3.1. Етап «помилкових» карт	XVI - 40 pp. XVII ст.
			3.2. Поява достовірних карт	40 pp. XVII ст. – 80 pp. XVII ст.
			3.3. Етап стагнації у наповненні карт	80 pp. XVII ст. – 60 pp. XVIII ст.
4.	Період систематизації достовірної інформації про річки	XVIII ст.	4.1. Каталогізація річок в межах адміністративних регіонів	60 pp. XVIII ст. - 90 pp. XVIII ст.
			4.2. Початок створення детальних карт гідрографічної сітки адміністративних регіонів	з 90 pp. XVIII ст.

Першим хронологічним періодом був описовий. В цей час з'являються перші згадки та різні дані про річку Дніпро та його притоки в середній течії. Даний хронологічний період починається від IV ст. до н.е. і триває до V ст. н.е. В його межах виокремлюємо два етапи – **грецький (IV – I ст. до н.е.) та римський (I ст. до н.е. - V ст. н.е.)**, які пов'язані із описом досліджуваних річок античними грецькими (Геродотом, Скимном Хіоським) та римськими (Страбоном, Помпінієм Мелою, Плінієм Старшим, Клавдієм Птолемеєм, Амміаном Марцеліном) науковцями.

Праці античних мислителів були описового характеру, містили багато неточностей та вигаданих фактів, але з іншого боку, вони зберігають і перші фрагментарні описові дані про найбільшу річку України. Зокрема, в праці «Історія» книги IV Мельпомена, давньогрецький історик Геродот зазначає розміри Дніпра, як однієї із найбільших річок в Ойкумені після Нілу

та Дунаю (Істру). В його праці також згадується місцевість Герр, що співставна із дніпровими порогами. Зазначається, що Дніпро тече із півночі на південь та розпочинає текти із північних районів сучасної України [11].

Подібну описову характеристику річці Дніпро надає Скимн Хіоський (I ст. до н.е.). В праці «Подорожі» він пише, що Дніпро судноплавний на протязі 40 днів плавання від його гирла, але у верхній течії часто замерзає та покривається льодом [11].

Схожі описи Дніпра знаходимо в цей час і в давньоримського географа Страбона (I ст. до н.е.): *«Борисфен – річка судноплавна на протязі 600 стадій... витік Борисфену знаходиться далеко на півночі... Вся країна між Борисфеном та Меотійським озером (Азовське море), холодна»*. Римський географ Помпіній Мела (I ст. до н.е.) також надає опис Дніпра: *«Річка Борисфен обтікає народ свого імені, а між річками Скіфії найкраща, при каламутності інших найчистіша, тече спокійно...»*. Тобто бачимо, що надається перший опис водного режиму річки Дніпро – явища льодоставу, надається характеристика течії річки і кліматичних умов території, де вона протікає [11].

Пліній Старший та Клавдій Птолемей (I-II ст. до н.е.) також описують долину Дніпра і навіть зазначають координати населених пунктів, в тому числі і в середній течії Дніпра. А Пліній Старший ще й надає опис торгівлі по Дніпру від гирла Прип'яті до міста Ольвії, що знаходилося в районі сучасного м. Очаков [11].

В IV ст. римський історик Амміан Марцелін говорить про те, що: *«Борисфен... повноводний в своїх верхів'ях і посилений впадінням до нього багатьох рік»*. Цим висловом він робить першу згадку про притоки Дніпра [11].

Із VI ст. по XV ст. тривав період отримання перших достовірних даних про річку суббасейну, який в хронологічному плані співставний із періодом середніх віків. В межах даного періоду виокремлюємо три етапи: візантійсько-скандинавський (VI – X ст.), руський (X-XIII ст.) та європейський (XIII-XV ст.).

Для візантійсько-скандинавського етапу характерні історичні згадки про водний режим Дніпра, можливість судноплавства, перелік населених пунктів, що розмішувались в його долині та органічний світ на його берегах. Дану інформацію знаходимо у візантійських хроніках та скандинавських рунах.

В IX-X ст. скандинавські та візантійські історичні джерела описують регіон Середнього Подніпров'я, як торгівельний водний шлях «із варяг у греки». Скандинави називають регіон Києва і його околиці «Гардаріка» - земля міст. Назва Гардар (Gårdarna) також з'являється на шведських рунічних каменях епохи вікінгів. Згадують і південні рубежі Середнього Дніпра – дніпрові пороги, зокрема відомий напис про них з готландських рунічних каменів, де сказано: *«Вони дійшли до Айфура»* [9].

Ці відомості можна також знайти у праці імператора Костянтина VII Багрянородного «De administrando imperio» («Як управляти імперією»). Він розповідає про те, як руси їздили з Києва до Візантії. В червні місяці (коли вода досить спадає після танення снігів) мандрівники з'їжджаються з усіх місць в Київ, а звідти вже всі разом вирушають в дорогу, минаючи фортецю Витачів. На південь від Києва Дніпро тече широко і спокійно, але, перш ніж досягти Чорного моря, доводиться минути сім порогів. Через деякі з них човни проводяться з особливою обережністю, але, щоб подолати інші, такі, як, наприклад, Айфур (*«...на слов'янській мові ж Ненасит (Ненаситець), так як в каменях порогу гніздяться пелікани»*), човни доводиться тягти волоком або нести на собі сушею [18].

На другому етапі періоду отримання перших достовірних даних про ліві притоки Дніпра пальма першості переходить до літописних даних Київської Русі.

Так, вперше детальну інформацію про притоки Середнього Дніпра знаходимо в Іпатіївському літописі XII ст. 988 роком датується згадка про ліву притоку Дніпра – Трубіж із її притокою Альтою (1015 р.), згодом про річку Супій (1136 р.), Сулу, Псел (1111 р.) із Хоролом (1107 р.) і Говтвою (1111 р.) та Ворсклу (Ворбскла або Всколь, 1111 р.) із притокою Мерло (1183 р.). Зазначається, що всі згадані притоки Дніпра є судноплавними, хоча багато з них сьогодні є такими, що міліють влітку або взагалі пересихають, наприклад, річка Говтва. Дуже часто згадується річка Сула, як прикордонна територія – Посулля та земля проживання племені сіверян. Описуються річки Сула та Трубіж в контексті захоплених територій Володимиром Великим та як водні транспортні артерії, що використовувались

русичами. Всі ключові ліві притоки Середнього Дніпра згадуються в контексті міст, які розташовані на їх берегах, зокрема: на Трубежі – Переяслав (907 р.), на Сулі – Пісочин (Песочень, 1172 р.), Лубни (Лубно, 1107 р.), Жельдь (1116 р.), на Ворсклі – Лтава (1174 р.) [11].

Після занепаду Київської Русі під натиском татар, у XIII- XV століттях триває третій етап досліджень зазначеного періоду – європейський. Саме в цей час отримуємо фрагментарну інформацію від подорожей європейців, особливо італійців, що мандрували територією Лівобережжя України та річками цього регіону.

Так, взимку 1245 року італійський місіонер Джованні Да Плано Карпіні, перетнувши басейн Середнього Дніпра від Києва на півночі до дніпровських порогів. В своїй праці «Історія монголів, яких ми називаємо татарами» описав водний режим Дніпра, зокрема згадав про період льодоставу та значну потужність льодового покриву, особливо біля берегів річки. Автор зазначив, що річка є дуже великою, протікає по великій рівнині та впадає до Чорного моря. Відзначається також велика кількість риби у Дніпрі [6].

В XV ст. Дніпро нижче Черкас перетинав венеціанський посол Амвросій Контаріні, який направлявся до Персії через українські землі. 15 травня 1474 року, він на плоту переправився із правого на лівий берег Дніпра та надав наступний опис: «...при значній своїй глибині, має (Дніпро) більше миль в ширину». Тобто дізнаємось реальні розміри Дніпра в його середній течії (більше за 1 венеціанську милю, а це 1739 м) [11].

В XVI ст. – XVII ст. розпочалась робота по картографуванню регіону Середнього Дніпра. В цей час створюються перші картографічні твори із позначенням гідрографічної мережі досліджуваного регіону. Але в межах цього періоду із XVI ст. – до 40-х рр. XVII ст. географічні карти були не досконалими і мали багато помилок із позначенням назв, напрямку русел річок, відношення річок до інших басейнів, передачі їхньої довжини та взагалі географічного розташування. Лише із 40-х рр. XVII ст. з'являються більш досконалі географічні карти, які відображають досить точно систему річкової мережі, позначають значну кількість приток основних річок Лівобережжя Середнього Дніпра.

Перше зображення річок суббасейну Середнього Дніпра знаходимо на карті-кресленні Московії італійця Паоло Джовіо в 1525 році, що розміщена в книзі «De legatione Basilii Magni Principis Moschoviae ad Clementem VII» («Маленька книжка про посольство Василя Великого, князя московського до Климента VII»). На даній мапі вперше зображено ліві притоки Середнього Дніпра – Псел та Ворсклу. Якщо система річок вірно зображена в межах системи басейну Дніпра, то назви Псла та Ворскли переплутані місцями [29].

На портолані 1550 року басейну Чорного моря - Баттісти Агнесе, італійця із Генуї можемо побачити позначення ключової притоки Середнього Дніпра – Псла. Картограф відображає подібність форми русла, вірно показує ключовий напрямок річки. Також зображено, що річка протікає по низинній території, яка прилягає до лівого берега Дніпра, тобто в межах сучасної Придніпровської низовини [21].

Карта королівства Польського та прилеглих земель Себастьяна Мюнстера видана в Базелі в 1550 році, зображує головну притоку Середнього Дніпра – річку Псел, проте не досконало передає її довжину у порівнянні з іншими річками. Наприклад річка Оріль позначена вдвічі більшою за Псел, хоча її довжина, навпаки, в два рази менша від довжини Псла. Регіон між Пслом та Десною позначено як густий ліс [7].

На мапі «Нова карта Московії» [Moschovia Nuova Tavola] — створеної Ґастальді та розтиражованої Рушеллі у Венеції в 1562 році, зображено дві річки досліджуваного суббасейну – Сулу та Псел. Хоча їх назви і не позначені на мапі, проте їх можна ідентифікувати за містом Лубни, яке позначено на карті. Карта показує місця витоку із високо піднятої території (сучасна Середньоросійська височина). Вірно позначено також їх ключовий напрямок, проте річище Дніпра, куди впадають дані річки, досить деформоване та укорочене [28].

В 1568 році видається карта «...dirego della seconda...» венеціанця Пауло Форлані, де позначено дві великі притоки Середнього Дніпра – Псел та Ворсклу, які протікають із північного сходу на південний захід. Довжини річок позначено майже однаково. Місце впадіння Ворскли позначено значно південніше гирла річки Тясмин, а Псла - навпроти річки

Рось, що теж є невірним [31].

В 1580 році на мапі французького купця Мотіеля, який їздив через Україну в Туреччину, вперше позначено русла всіх значних лівих приток Середнього Дніпра – Ворскли (ідентифікуємо по місту Полтава), Псла, Сули із притокою Удай, Супою та Трубежу. В долинах цих річок вперше бачимо позначення їхніх найбільших приток: у Ворскли, найімовірніше, річку Мерло, а в річки Псел - її ліву притоку Хорол. Русло самого Дніпра також більш точно зображено та зберігає його реальний напрямок та форму, а, наприклад, річка Супій впадає в Дніпро навпроти річки Рось, що також є правдивою інформацією [19].

На картах Східної Європи фламандців Герарда Меркатора 1595 року та Йодока Хондіуса в 1620 році позначаються дві річки суббасейну Середнього Дніпра – Ворскла та Псел. Карті доповнюють інформацію, що подана на картах Пауло Форлані та Ґастальді/Рушеллі. Знову бачимо неточності - Псел впадає в Дніпро в районі Черкас, а Ворскла має своє гирло північніше за річку Тясмин [35-36].

На карті голландських картографів Гесселя Геррітца та Вілля Янсзона Блау «*Magni Ducatus Lithuaniae Caeterarumque Regionum Illi Adjacentium ...*» 1613 року вперше знаходимо позначення таких річок із їх назвами як Трубіж з Ільтицею та Сула із притокою Удай. Форма та розміри річок подано правдоподібно, та й система географічних координат даної карти є більш точною, ніж у її попередників [40].

В 1627 році видається перша карта Московської держави «Велике креслення», яка була складена на вимогу царя Івана IV Грозного, а до неї додається опис у вигляді книги. В книзі описуються прикордонні межі західної частини Московії в тому числі із Річчю Посполитою, а кордон між обома державами тоді проходив в межах Лівобережжя басейну Середнього Дніпра.

В даному джерелі описується географічне розташування головних лівих приток Дніпра, таких як Ворскла, Псел, Сула, Супій, Трубіж та Келеберда (Кобильник). В басейні Ворскли згадуються її притоки – Ворсклиця (Ворсколь), Гостинка (Гостиница), Руда, Гайворонка (Гавороновъ), Мерло із притокою Мерчиком, Рябина (Рабина), Братиця (Братеница), Котельва та Коломак. В басейні Псла перераховуються річки Хорол, Пселець, можна також ідентифікувати річки Говтву та притоку Хоролу – Хомутець. В басейні Сули згадуються річки – Боромля (Буромля), Удай (Уда), Лохвиця, Ромень, Перевід та Журавка (в контексті населеного пункту). У «Великому кресленні» зазначаються напрямки річок, місця їх впадіння, їх довжина і відстань одна відносно одної. Дана картографічна та описова праця є першою в своєму роді, яка подає детальну, але фрагментарну інформацію про притоки II і III порядку річок басейну Середнього Дніпра [4].

До «Великого креслення» було додано додаток із карти «Креслення містами українськими і черкаськими від Москви до Криму», на ній зображено ліві притоки Середнього Дніпра із їх притоками – табл.2 [9].

В 1635 році у Лондоні голландець Генрік Гондіус видає карту «*Novissima Russiae Tabula*» із нанесеними річками Середнього Дніпра – Трубіж (з його притокою Ільтицею), Сула та Ворскла [26].

В Амстердамі 1635 році видано карту Дніпра, Віллем Янсзоном Блау, яка мала назву «*Lectori S. Hunc Borysthenis tractum ut ad nostrum Geographiae tabulam...*». На ній позначено долину Дніпра від впадіння річки Супій до Дніпровсько-Бузького лиману. Детально показано саме середню течію Дніпра із гирлами його найбільших лівих приток – Супою, Сули, Псла та Ворскли. Цікавий факт, річка Хорол, яка повинна впадати в Псел, на карті позначена окремою річкою, що безпосередньо впадає в Дніпро. В межах Середнього Дніпра в руслі річки знаходимо позначення островів – Баба (оскільки там розміщувалась кам'яна половецька баба) та острів Вільний (*Wolczny ostrov*). Загалом на ділянці від Черкас до гирла Ворскли нараховуємо 25 островів [41].

Картограф Йоганн Янсоніус на власній карті «*Taurica Chersonesus, Hodie Przecopsca, at Gazaga dicitur*», виданій в Амстердамі в 1644 році, також позначає всі річки Лівобережжя Середнього Дніпра, але не дотримується їхніх пропорцій по довжині між собою. Так найбільшими річками на його мапі є Ворскла, Сула та Трубіж, а такі річки як Псел, Супій та Хорол занадто зменшені в розмірах, і приблизно однакові за довжиною [27].

Таблиця 2. Річкова мережа лівих приток Середнього Дніпра із карти «Креслення містами українськими і черкаськими від Москви до Криму»

Назва річки	Притоки позначені на карті
Ворскла	Боромля, Олешна, Охтирка, Мошенка, Хухра, річка без назви (ймовірно Пробойна), Котельва (із притокою Котелевкою), Мерло (із Мерчиком), Коломак
Псел	Лежець (Пселець), Обоянь (Обоянка), Судежа (Суджа), Гусино озеро, Сума (із притокою Сумкою), Лебедин, Мокра Грунь (із притокою Сухою Грунню), Хорол
Сула	Ромень, Лохвиця, річка без назви (ймовірно Сулиця), Ударь (Удай) із притоками – Чернь (Іченька), Галиця (Галка), Гороховець (Іржавець), Оржиця
Золотоноша	Ірклівка (Ірклій)
Супій	-
Трубіж	Ільтиця (Альта)

Новий етап у картографуванні річок суббасейну Середнього Дніпра пов'язаний із діяльністю французького інженера Гійома Левассера де Боплана, який в 1648 році створив карту «Загальний опис Диких Полів, іншими словами — України», в оригіналі «Delineatio generalis Camporum Desertorum vulgo Ukraina». Йому найкраще із картографів XVII століття вдалось передати розміри, форму та географічне розташування річок регіону. Гідрографія регіону настільки вдало зображена, що її можна порівняти із сучасними картами. На карті вперше позначено притоки Дніпра від I до IV порядку, а річки I-III порядків нанесено на мапу із власними назвами, чого ми не бачимо в жодного картографа до цього часу. В басейні Ворскли позначаються наступні її притоки – Гайворонь, Рябина, Олешня, Мерло, Коломак. В басейні Псла – Сироватка, Сумка, Грунь, Говтва та Хорол. В басейні Сули Боплан виділив наступні головні притоки – Сулка, Терн, Дригайлиха, Сухий Ромен, Бобрик, Рашівка, Олава, Лохвиця, Удай та Оржиця. В басейнах Супою та Трубежу назви їх приток не зазначаються. Загалом на карті Гійома Левассера де Боплана позначено русла понад 120 річок суббасейну Середнього Дніпра [22].

Гійом Левассер де Боплан в 1630-1640-х роках сам відвідав території українських земель і склав детальний опис України – «Description d'Ukraine», надрукований в 1650 році. В своєму описі українських земель він зазначає про ліві притоки Дніпра - Псел та Ворсклу: *«На милом нижче Кременчука знаходиться гирло Псла, дуже багатого рибою; нижче нього... впадає річка Омельчик, в якій водиться багато раків; нижче Омельчика тече інший Омельник, річка також переповнена раками. Проти неї впадає в Дніпро Ворскла, досить велика і рибна річка...»*. А також згадує і про Супій та Сулу в наступному контексті: *«Перейдемо тепер до того, що зустрічалося мені найбільш приємного по ту сторону Дніпра, де протікають дві річки Сула і Супій, що обоє впадають в Дніпро»* [3].

В описі України також зазначаються особливості рельєфу в межах Лівобережжя Середнього Дніпра. Басейни річок Сули, Псла та Ворскли являють собою низинну та піщану територію і лише верхів'я цих річок мають більші підвищення в рельєфі. Тому територія Придніпровської низовини має незначний нахил в бік Дніпра, через що перелічені річки мають повільну, ледь помітну течію. Робиться припущення, що Придніпровська низовина могла бути затоплена водами Чорного моря в минулі періоди. Це одне із перших припущень про причини формування русел річок Лівобережжя Середнього Дніпра. Гійом Левассер де Боплан також відзначає, що судноплавним в межах регіону є лише Дніпро, і то тільки до дніпровських порогів [20]. Підтвердження слів про неможливість судноплавства річками Сулою, Псом та Ворсклою в даний історичний час, знаходимо в праці французького

історика XVII ст. Жан-Бенуа Шерера, який в своїй праці «Аннали Малоросії, або Історія запорозьких і українських козаків» говорить: «...Псло (Псел),...Сула...та Ворскла (впадають) у Дніпро. Це річки важливі, вони були б судноплавні, якби греблі млинів, збудованих на них, не заважали рухові.» [17].

Більш точною із погляду гідрографії лівих приток Середнього Дніпра є карта Київського воєводства Гійома Левассера де Боплана 1659 – 1685 рр. під оригінальною назвою «Ukrainae pars quae Kiovia Palatinatus vulgo dicitur». На даній карті детально зображено у більшому масштабі гідрографію регіону дослідження, а особливо лівих приток Середнього Дніпра – Ворскли, Псла, Сули, Супою, Трубежу та інших більш дрібних річок – Золотоноші, Кропивної та Кагамлика.

На даній карті позначено назви 82 річок лівобережжя Середнього Дніпра, що для кінця XVII ст. є найбільш детальним картографічним зображенням. Тому відзначаємо, що картографічні твори Гійома Левассера де Боплана мають унікальну та детальну інформацію про гідрографію басейну Середнього Дніпра, особливо його лівобережної частини. В сукупності на карті Київського воєводства позначено 137 річок Лівобережжя Середнього Дніпра. В басейні Сули нанесено контури – 50 річок, Псла – 32, Ворскли – 30, Трубежу – 13, Супою – 7, Золотоноші – 2, Кропивної – 2 та Кагамлику – 1– табл. 3 [38].

Таблиця 3. Річкова мережа лівих приток Середнього Дніпра із карти Гійома Левассера де Боплана «Ukrainae pars quae Kiovia Palatinatus vulgo dicitur» 1659 – 1685 рр.

Назва річки	Її притоки I порядку	Її притоки II порядку
Ворскла	Назви річок, позначених на карті	
	Гайворон	
	Ворсклиця	
	Рябина	
	Братиця	
	Боромля	
	Сосонка	
	Рзєбніца (Рябина)	
	Буймер	
	Гусинеця (Гусинець)	
	Олешня	
	Охтирка	
	Хухра	
	Котельва	Суха Котельва
	Більськ (Більський струмок)	
	Мерло	Трюханівка, Колонтаївка, Грузька, Мерчик
	Коломак	Свинківка
	Тагамлик	
	Полузир'я	
	Великий Кобилячок	
	Кустолов	
Псел	Назви річок, позначених на карті	
	Сумка	Ільма, Локна
	Сироватка	
	Ворожба	
	Істороп	
	Ольшана	
	Будилка	
	Бобрик	
	Веприк	

Назва річки	Її притоки I порядку	Її притоки II порядку
	Грунь	
	Лютенька	
	Борек (Грунь-Ташань)	Гунь Груньська, Грунь, Суха Грунь
	Хорол	Липа
	Говтва	Вільхова Говтва, Суха Говтва
Сула	Назви річок, позначених на карті	
	Сулка	
	Терн	Біж, Куриця (Курка), Бобрик
	Дригайлиха	
	Хусь	
	Сухий Ромен	Басанка (Гайворон), Голубівка (Галюнка)
	Бобрик	
	Рашівка	
	Лохвиця	
	Крем'янка (Артополоть)	
	Удай	Многа, Лісогор, Утка, Смож
	Войниха (Солониця)	
	Сліпорід	
	Оржиця	Суха Оржиця, Чумгак
Супій	Назви річок, позначених на карті	
	Іржавець	
	Бутівщина (Ташанка)	
Трубіж	Назви річок, позначених на карті	
	Недра	Березанка (Березна)
Золотоноша	Назви річок, позначених на карті Відсутні	
Крапивна	Назви річок, позначених на карті Відсутні	

Починаючи із 1680-х рр., після картографічних праць Гійома де Боплана, помічаємо початок етапу стагнації у зображенні гідрографічної сітки лівих приток Середнього Дніпра. Французькі, голландські, італійські, німецькі та російські картографи не змогли перевершити доробок французького військового інженера. На своїх мапах 80 рр. XVII ст. – 60 рр. XVIII ст., вони роблять аналогічні помилки, які допустив Гійом де Боплан. Як виняток можна зазначити лише позначення на їхніх картах річки Ірклій та гирла річки Золотоноші, яка впадає у Дніпро.

В 1665 році видано карту Європейська Татарія, так звана Мала Татарія (Tartarie Europeenne ou Petite Tartarie) французького Ніколи Сансона, де зображено фрагмент території України (Україна, земля козацька) в оригіналі *Ukraine pays des Cosaques*. Автор використав за основу карту Гійома Левасера де Боплана. На карті чітко зображено ключові ліві притоки Середнього Дніпра – Ворсклу, Псел, Сулу, Золотоношку, Супій та Трубіж. В басейні Сули виділено найбільшу праву притоку – Удай, в басейні Псла – праву притоку – Хорол. Загалом гідрографічна сітка правильно зображена, довжини рік відповідають пропорційній їх довжині, виокремлено найбільші лісові масиви в басейнах Ворскли, Псла, Хоролу, Супою, Трубежу, Удаю. В басейні Ворскли зображено її найбільші ліві притоки (з півночі на південь) – Братицю, Мерло та Коломак, в басейні Псла виділено дві найбільші притоки – Хорол та Говтву, в басейні Сули позначено праві притоки – Терн, Ромен, Удай, Оржицю (із власною

правою притокою - Чумгак) та друге русло Сули – річку Сулиця, а в межах басейну Трубежу виділено ліву притоку Березань [34].

В 1670 році голландець Карло Алард видав карту Речі Посполитої (*Regni Poloniae magni ducatus Lithuaniae*), вона також в загальних рисах зберігає особливості гідрографічної мережі лівих приток Середнього Дніпра, що зображуються на карті Гійома Левассера де Боплана «*Ukrainae pars quae Kiovia Palatinatus vulgo dicitur*». Бачимо зображення тих самих річок в межах ключових басейнів. В межах Ворскли – Гайворон, Братиця, Рзебніца (Рябина), Буймер, Хухра, Мерло (з притокою Мерчик), Тагамлик, Полузир'я, Коломак (із притокою Свинківка). Варто зазначити, що річка Коломак та її притока Свинківка переплутані місцями, як і на мапі Гійома де Боплана. В басейні Псла зображено її ключові притоки – Сироватка, Грунь, Хорол (в оригіналі Король), Говтва (з притокою Сухою Говтвою). В басейні Сули зображені ріки – Терн, Сухий Ромен, Удай (який сполучений із рікою Остер у своїх верхів'ях, що співпадає із мапою Гійома де Боплана), Суха Оржиця (з притокою Чумгак). Копіює автор у Гійома Левассера де Боплана і гідрографічну сітку річок Золотоношки та Крапивної, які не впадають до Дніпра, а належать до басейну внутрішнього стоку. Ще одним маркером слугує зображення річки Келеберди в районі м. Кременчука та зображення подібного контуру русла притоки Трубежу – Березані. Масиви лісу в басейні Дніпра південніше від Києва також аналогічні карті Гійома Левассера де Боплана «*Ukrainae pars quae Kiovia Palatinatus vulgo dicitur*» [23].

В 1674 році французький картограф Гійом Сансон, син Ніколи Сансона, створює карту "La Russie Noire ou Polonoise qui Comprend les Provinces de la Russie Noire de Volhynie et de Polodie divisees en leurs Palatinats Vulgairement Connues sous le Nom D'Ukraine ou Pays Des Cosaques" (Мапа Чорної Русі, Волині, Поділля. Україна - держава козаків"). Аналогічна французьким картам-попередникам його батька Ніколи Сансона та Гійома Левасера де Боплана [33].

В 1684 році італієць Джакомо Кантеллі да Віньола створює карту Європейська Тартарія або Мала Тартарія (*Tartaria d Europa ouero Piccola Tartaria*), яка в загальному зображає мережу лівих приток Середнього Дніпра – Трубежу, Супою, Сули, Псла та Ворскли з їх притоками. Ця карта дуже нагадує карту Гійома Сансона. Відомо, що обидва картографи були знайомі, а отже могли скористатись роботою один одного [24].

Протягом XVIII століття з'являється низка картографічних творів голландських картографів - П'єра ван дер Аа (*Ukraine grand pays de la Russie Rouge avec une partie de la Pologne, Moscovie – 1710 р.*), Абрахама Алларда (*Ukraina – 1710 р.*), французького картографа – Гійома Сансона (*Ukraine ou Palatinat de Kiowie – 1711 р.*), а також німецьких картографів - Йоганна-Баптиста Гоманна (*Vkrania que terra Cosaccorum – 1720 р.*), Матеуса Зойтера (*Nova et accurata Turcicarum et Tartaricarum Provinciarum – 1740 р.*), Тобіаса Конрада Лоттера (*Amplissima Ucraniae regio Palatinatus Kioviensem et Braclaviensem complectens cum adiacentibus provinciis – 1760 р.*). Всі ці картографічні видання, що стосуються досліджуваного регіону лівих приток Середнього Дніпра, продовжують традицію карти Київського воєводства Гійома Левассера де Боплана 1659 – 1685 рр. На більшості з них допущено ті ж помилки, а покращення деталізації річок регіону не відбувається. Жодному із картографів XVIII століття не вдається перевершити роботу французького інженера, який зобразив окрім лівих приток Дніпра і їхні притоки I та II порядку, а також зазначив річкові броди, які найкраще можна використовувати для подолання течії головних лівих приток Дніпра. Єдиним суттєвим доповненням до його праці картографами XVIII століття було нанесення річки Ірклій та позначення впадіння річки Золотоноші в Дніпро [20, 25, 30, 32, 37, 39].

З 1730-х рр. картографи Російської імперії намагались почати традицію картографування власних володінь. Так з'являється Генеральна карта Російської імперії, складена Іваном Кириловичем Кириловим в 1734 році. Але про деталізацію гідрографічної мережі лівих приток Дніпра складно говорити. Бачимо намагання зобразити напрями 5 головних річок регіону – Трубежу, Супою, Сули (з Терном, Сухим Роменом та Удаєм), Псла (з Сироваткою, Ворожбою, Лютенькою, Бореком та Хоролом) та Ворскли (з Мерлом, Коломаком та Полузир'ям), але річки подані без зазначення їх назв. Згодом бачимо позитивну динаміку покращення зображення гідрографічної мережі на Поштовій карті

Російської імперії 1760 р., яка була складена під керівництвом Трескоти. На карті надано реалістичне зображення річкової мережі Лівобережжя Середнього Дніпра, але з допущенням ключових помилок – довжини рік не відповідають дійсності - Ворскла укорочена та співставна з довжиною Хоролу, а ріки Сула та Оржиця навпаки перебільшені в своїх розмірах [1, 14].

У 1760-х рр. регіон суббасейну Середнього Дніпра опинився під контролем Російської імперії, влада якої була дуже зацікавлена в детальному описі та каталогізації річок з метою їх використання в судноплаванні та інших галузях економіки. Так розпочинається наступний хронологічний період - систематизації достовірної інформації про річки на вимогу держави.

В цей час побачили світ перші детальні описи річок Київського, Чернігівського, Харківського намісництв та Малоросійської губернії в період з 1775 по 1800 рр., а на основі цих даних було складено детальну карту річкової мережі в межах намісництв та повітів - «Російський атлас, з сорока чотирьох карт складається і на сорок два намісництва імперію розділяє».

В 1775-1786 рр. виходить в світ «Географічний опис міста Києва...і географічного опису всього Київського намісництва загалом із всіма його повітами» складений поручником Київського гарнізону Василем Івановичем Новгородцовим, де подається детальний опис стану поверхневих вод по повітах Київського намісництва, з показниками ширини, глибини та водного режиму річок. В даному географічному описі згадано більшість приток Лівобережжя Середнього Дніпра, які на той час протікали в межах Київського намісництва, а це, зокрема – Трубіж із притоками Альтою та Недрою, Супій, Золотоноша, Крилей (Крилій), Цибля, Горюховка, Сула з притоками Удаєм та Оржицею, Псел із притоками Хоролом та Говтвою. Зазначається місце витoku та впадіння головних річок Середнього Дніпра, вказується їх загальна довжина, територія розташування в межах Київського намісництва, ключові притоки, робиться опис прибережного рельєфу берегів річок, вибірково надається характеристика їх водного режиму та описується біологічне різноманіття. Так дізнаємось, що річка Трубіж (Трубайло) мала довжину 100 верст, а її головними притоками були Мокриця (70 верст), Стариця (24 версти), Недра із притокою Березанкою (25 верст), Альта (зараз Ільтиця) (46 верст), Карань (30 верст), Броварка (22 версти) та Бобровиця (зараз Бистриця).

Про Супій дізнаємось, що довжина річки складала 180 верств, а її притоками були річки Ковраєць (30 верст), Малий Супієць, Великий Супій із притокою Ржавець, Фарбована (2 версти), Ташанка (6 верст).

Річка Золотоноша простягалась на 60 верст, а головними її притоками були річки Кропивка (45 верст) та Згар (20 верст) із власною притокою Бусловець (18 верст).

Річки Кропивна (70 верст), Крилей (зараз Ірклій) (50 верст), Цибля (45 верст) та Горюховка (8 верст) впадали безпосередньо в Дніпро між річками Супій та Сула.

Річка Сула довжиною в 300 верст та шириною в 30-40 аршин, під час весняного водопілля розливається на 1 версту. В басейні Сули перераховуються її притоки Оржиця, Удай, Булатець (12 верст), Вільшанка (12 верст), Буромка (20 верст), Крива Руда, Сліпорід (30 верст) із притоками Великий В'язовець (14 верст) та інша притока Сули – Суха Солониця (8 верст) із притокою Солоницею (20 верст). Притока (Сира) Оржиця (90 верст) в свою чергу приймає притоку Чумгак (80 верст) із власною притокою Суха Оржиця (25 верст), Чумгань із притокою Бояркою (25 верст) та Журавкою (15 верст). Притока Сули Удай приймає притоки Перевід (55 верст) із притокою Рудою (25 верст), Многа (в Пирятинському повіті 20 верст), Журавка (15 верст), Лутайка (4 версти), Вільшана (15 верст). Річка Сула не відзначається своєю повноводністю.

Річки Кагамлик та Погоріла знаходиться між річками Сулою та Пслем та безпосередньо впадають в річку Дніпро. Довжина річок складає 35 та 10 верст відповідно.

Річка Псел (від Миргородського повіту до гирла довжиною 110 верст) мала притоки – Омельник (20 верст), Хорол (довжина майже 200 верст та ширину в 40-60 аршин, під час весняного водопілля розливається на 1 версту), Грунь та Говтва (13 верст в межах Голтвянського повіту). В долині Груні перераховані і струмки (а фактично малі річки) – Царівка (15 верст), Дубровка (більше 15 верст), Ковалівка (15 верст), Ілімова (5 верст).

Басейн річка Грунь заболочений та зарослий очеретом. В басейні річки Говтви згадується струмок (а фактично мала річка) Говтва (11 верст). В межах Хоролу – Хомутець (22 версти), Рівчак (1 верста), Руда (8 верст), Храпачка (4,5 верст), Четало, Скажений, Мостище (по 3 версти), Комишня (4 версти), Гремяч (Гремячка), Рудка, Овнянка (Вовнянка) (21 верста), струмок під селом Ковалі, Лагодин Став, друге русло Хоролу біля села Вишняки та струмок через село Шишаки (біля міста Хоролу). Струмок Мостище глибиною в 2 сажні, а Четало та Скажений, влітку пересихають. Сама річка Хорол заросла очеретом і влітку місцями пересихає, що її можна пройти в брід [11].

В 1785 році видається «Опис Київської губернії загалом і по повітах річок, озер, боліт та гір», який надає опис поверхневих вод Київської губернії, особливу увагу в ньому відводиться головним річкам.

Досить детальна інформація надається про параметри долини Середнього Дніпра. Зокрема дізнаємось, що найбільша річка губернії часто змінює своє русло та утворює численні острови між своїми рукавами. Щороку змінюється напрямок потоків, а також лінія фарватеру. Загалом відстань між островами коливається від 200 сажнів (427 м) до 800 сажнів (1706 м), ширина фарватеру складала на ті часи – від 80 сажнів (171 м) до 200 сажнів (427 м). Глибина річки в межах фарватеру становила – 2-5 сажнів (4-10 м). Під час весняної повені річка розливається на 4-8 верст і затоплює значні території (4,3-8,5 км), а рівень води в річці зростає до 8,5-9,5 аршини (6-7 м). Надається характеристика водного режиму Дніпра – льодостав настає наприкінці грудня, а інколи і в січні, льодохід розпочинається в середині березня, в найглибших частинах взагалі може не замерзати і залишає ополонки [11].

До середніх річок лівого берега Середнього Дніпра в описі зараховуються – Трубіж, Сула, Супій, Псел, Хорол, Удай, Перевід, а малими річками називають – Золотоношу, Крапивну, Ірклій, Грунь, Сулицю, Мокру Оржицю, Великий Чумгак, Многу та Недру. Надається опис їхнього географічного розташування – витоку, гирла, основного потоку річища, характеристики русел та водного режиму – табл.4 [11].

Відзначається, що на всіх перерахованих середніх і малих річках побудовані загати і діють водяні млини. Особливо значна кількість їх знаходилась в руслах річок – Трубіж, Хорол, Удай, дещо менша кількість відзначається – на Сулі, Супої, Пслі та Переводі [11].

В 1785 році Лазаревський Олександр Матвійович в праці «Описание рек Черниговского наместничества» надає досить детальний опис річок Чернігівського намісництва, яке охоплювало значну частину Лівобережної України. Дана праця має велике значення, так як надає не звичайний опис, як в попередніх авторів, а використовує широкий і всеохоплюючий підхід до опису річки, а саме: географічне розташування із прив'язкою до населених пунктів; опис басейнів річок із їх притоками нижчого порядку; водний режим річки, її морфометричні параметри – ширину та глибину (в період літньої межени та весняного водопілля), довжину річки, розмір заплави, характеристику дна, історичний опис річки. Цікаву інформацію, дізнаємось про річки, які зникли на той час і причини цих явищ, надається характеристика обміління і заболочення річок регіону дослідження. Окрім самих річок надається характеристика струмкам та озерам, що знаходяться в їх басейнах [5].

Праця розпочинається із опису Дніпра: *«Та річка Дніпро в жаркий літній час, в найменшу воду... буває від 70 до 160 сажнів (бл. 150-342 м), а глибиною від 2 аршин до 3 сажнів (4,3-6,4 м)... На весні розливається від 3...до 7 верст (3,2-7,5 км), а при великих розливах вода в річці піднімається від 3 до 5 аршин (2-3,5 м), льодом вкривається із початку грудня до квітня... до 9 травня відбувається водопілля, із 9 травня рівень води починає зменшуватись, в червні річка входить в своє русло, із червня до вересня рівень води знижується, аж поки вона у вересні не набуває свого середнього значення...»*. Також в праці подається детальний опис ключових річок лівих приток Середнього Дніпра – Сули, Псла та Ворскли (Трубіж та Супій не увійшли до опису, так як розміщувались на території Київського намісництва). Про Сулу дізнаємось її географічне розташування в межах повітів в складі Чернігівського та Київського намісництва, її ширину, яка складала 5-32 аршини (3,5-23 м), глибиною 1,5-3,5 сажнів (3,2-7,5 м), територію яку річка затоплює під час весняного водопілля – від 150 сажнів (320 м) до 3,5 верств (3,7 км). Річка замерзає в середині листопада, льодостав тримається 4 місяці. Далі йде опис головних лівих приток річки - Сулиці, Лохвиці, Удаю, Ромені, Сліпоріду, Оржиці, а згодом правих – Бобрику та Артополоті.

Схожу інформацію має і басейн Псла із головними своїми правими притоками — Хоролом (із правими притоками Озницею, Татариною, Жидовою, Рубанкою, а також лівими притоками у вигляді струмків – Бакулин, Ободовський, Бережний, Ковалишин, Антонців), Кабанова, Сари, Грунь, Суха Грунька, Куличиха, Фіалка та лівими – Веприк, Лютенька, Грунь-Ташань. Так, про Псел довідуємось, що ширина річки становить 15-20 сажнів (32-43 м), а глибина – 1 сажень (2 м), весною розливається до 500 сажнів (1,1 км), замерзає наприкінці листопада, крига на річці тримається до квітня. Про Ворсклу опис менш детальний, описується її ключові гідрологічні параметри - ширина, глибина, витік, напрямок, розміри затоплюваних ділянок під час весняного танення снігу та період льодоставу. Зокрема зазначається, що ширина річища складає 10-20 сажнів (21-42 м), глибина 1,5-4 сажнів (3,2-8,5 м), весняна повінь охоплює територію від русла річки від 300 сажнів (640 м) до 3 верст (3,2 км), замерзає в період з листопаду по грудень, льодостав триває до квітня. Із ключових приток Ворскли надається детальний опис лівої притоки – річки Мерло та невеликої правої притоки в районі м. Опішня – річки Тарапуньки із однойменною її лівою притокою [5].

Таблиця 4. Характеристика русел лівих приток суббасейну Середнього Дніпра за «Описом Київської губернії загалом і по повітах річок, озер, боліт та гір» за 1785 р.

Назва річки	Характеристика русла	Особливості водного режиму
Трубіж	Берега річки пологі, русло часто заболочене	
Сула	При впадінні в Дніпро розбивається на два русла, правий берег крутий, лівий – пологий. Русло заболочене	
Супій	При впадінні в Дніпро розбивається на два русла, правий берег – гористий, лівий – пологий, а при впадінні в Дніпро за 50 верств обидва берега пологі. В долині річки велика кількість озер та островів. В багатьох місцях річка заболочена.	
Псел	В межах Миргородського повіту – лівий берег крутий, згодом крутим стає правий берег, а лівий пологий, заплава річки простягається на декілька верст із переважаючою лучною рослинністю, де розташовані сіножаті.	Дуже сильно розливається навесні при таненні снігу.
Хорол	Берега пологі при впадінні в Псел, правий берег піднятий пагорбкуватий. Течія річки часто заболочена.	
Удай	Берега підняті біля гирла, а вище пологі. Протікає через болота.	
Перевід	Має заболочене русло. Береги пологі.	
Кропивна	Крутий правий берег і пологий – лівий. Заболочене русло.	
Ірклій	Крутий правий берег і пологий – лівий. Заболочене русло.	
Грунь	Пологі обидва берега. Заболочене русло.	
Сулиця	Пологі обидва берега. Заболочене русло.	
Мокра Оржиця	Пологі обидва берега. Заболочене русло.	
Великий Чумгак	Пологі обидва берега. Заболочене русло.	
Многа	Пологі обидва берега. Заболочене русло.	

В праці Лазаревського Олександра Матвійовича «Описание рек Черниговского наместничества» вперше надається детальний опис не лише ключових лівих приток басейну Середнього Дніпра, а й їхніх суббасейнів з притоками, струмками, озерами та болотами, описується їхній гідрологічний режим, географічне розташування, взаємозв'язок із притоками вищого порядку. В праці зазначається про побудову загаток біля водяних млинів, які частково порушують вільний хід води особливо під час льодоходу. Описується, що на більшості річок весняне водопілля розпочинається наприкінці березня - в квітні, в середньому річки розливаються на рівнинах – 20-100 сажени (42,6 – 213 м), біля високих правих берегів річок – 5-20 сажени (10,6 – 42,6 м). Активна фаза водопілля триває від 2 до 5 днів. Витоки річок, які розпочинаються із джерел, не замерзають взимку. Струмки, які живляться дощами, влітку, частково а то і взагалі, за відсутності атмосферних опадів, можуть пересихати і перетворюватись на сухі річища [5].

«Топографічний опис Харківського намісництва із історичною передмовою» виданий в 1788 році, надає досить детальний опис басейну Ворскли. Опис Харківського намісництва концентрує свою увагу на середній та верхній течії Ворскли, лівих притоках Псла та Сули і їх верхніх течіях. Перераховуються ключові притоки цих трьох річок в межах Харківського намісництва. Ворскла (130 верст в межах Харківського намісництва) приймає із правого берега річки: Морщенську (3), Рогізну (5), Готну (17) (із притокою Локня (16)), Ворсклицю (75) та Боромлю (32), а з лівого - Гусеницю (17), Козачу Рутку (Козачу) (25), Гайворон (12), Братеницю (18) (із притоками – Друга Братениця (15) і Третя Братениця (4)), Івану (22), Рябину (з Куп'євахом (2)), Веселу (17), Гусинець (15), Охтирку (20), Соснівку, Олешню (20), Хухру (25) (з Хухомлею 7,5), Малу Котелевку (Котельву) (15), Середню Котелевку (Котельву) (30), Лопуховату (20), Курячий Бід (15), Мерло (89) та Коломак (10). Із даної праці дізнаємось і про головні притоки найбільших лівих приток Ворскли – Мерла та Коломаку, та правих - Ворсклиці та Боромлі. Головними притоками басейну Коломаку (26 верств у Валківському повіті) є річки Шляхова (14 верств), Чутівка (15 верств) та Свинківка із притокою Бертрата. Описані притоки річки Мерло – Мокрий Мерчик (61) (із річкою Мандрачихою (17)), Городня (6), Козіївка (7), Колонтаєва (14), Грусська (12), Богодухівський Мерчик (3 верстви), Лозова (12), Бабка (4), Семенівка (8), Малижина (3), Осадча (5) і Сенянка (5). Басейн Боромлі складається із річок – Білка (12), Радомля (13) та Люджа (10). Басейн Ворсклиці – річки Пожня (20), Дернова (17), Лисиця (22) та Санківка (9) [13].

До басейну Псла (155 верст в межах Харківського намісництва) впадають річки Івниця (11), Рокитна (16) (притоки річки Пена, лівої притоки Псла), Бобровка (14), Ільок (18), Історопь (26), Вільшана (28), Будилка (16), Бобрик (15), Ворожба (17), Гуйва (7), Могриця (10), Удава (10), Рибиця (22), Ільок (16), Гнилиця (10), Крутець (14), Любянка (16), Битиця (13), Олешня (33), Сироватка (35) (з притоками – Бобриком (15) та Бездриком (12)), Сума (25) із притоками – Гускою (10), Грицанівкою (11), Ільмою (12) та Сумкою (16), Хорол (9), Грунь (22) із власними притоками – річка Козача (4) та Суха Грунька (7) [13].

Річками басейну Сули (55 верст в межах Харківського намісництва) описуються – річки Сулка (16), Ольшана (11), Товста (10), Рутка (18) (притока Удаю), Терн (60) із притоками Бобрик (17), Куриця (20), Жучиха (10) [13].

В 1792 році в Санкт-Петербурзі видається «Російський атлас, з сорока чотирьох карт складається і на сорок два намісництва імперію розділяє», де детально позначено територію Київського, Чернігівського, Харківського, Катеринославського та Новгород-Сіверського намісництв, знаходимо зображення гідрографії регіону Лівобережжя Середнього Дніпра. На карті гарно зображено ключові притоки головних річок Лівобережжя – Трубежу, Супою, Сули, Псла та Ворскли. Краще, ніж на картах Гійома Левассера де Боплана зображено басейни річок Хоролу та Удаю. Так зокрема в межах басейну Хоролу виокремлено і позначено його головні притоки – Антинців струмок, Жуківка, Довжик, Стаєцька, Єнька (Єньківка), Крива Руда (Рудка) та Кринка (Безіменна). В басейні Удаю виділені наступні його притоки – Перевід (із притокою Рудівкою), Галиця, Смож із притокою – Ольшаною (Велика Ічня), Лісогор (з притокою Березівка (із притокою Рудка)). Трубежу із притоками – Альтою, Недрою та Богочкою. На даній карті вперше знаходимо позначення наступних рік в басейні Сули – Комишівки, притока Лохвиці – Суха Лохвиця, Сулиці (одного із русла Сули), притоки Ромені – річки Рудої. В басейні Псла – річки Омельчик, Кров, Суджа

(із притоками Локня і її притокою Малою Локнею), Рибниця, Зачерства, Ільок (з притоками Грязною та Степною), Бобровиця, Велика Рибниця, Пена, Велика Каменна, Солотинська, Суха Солотинська, Трубіж, Обоянка, притока Сироватки - Грязна, притока Грунь-Ташані – Ковалівка та притока Груні - Лозова. В басейні Ворскли позначено вперше наступні річки – Серенин Колодязь, Борисовка, Тростянець, Нижня Козача Рудка, Верхня Козача Рудка, Івани з однойменною притокою, Весела, Мала Котельва, Середня Котельва, Курячий Брід, притоки Ворсклиці – Дернова, Пожня (із притокою Коробова (Корова)), Санок, притоки Мерла – Лозова, Березова, притоки Мерчика – Бузова та Княжа, притока Рябини – Куп'єваха. Вперше детально позначено русла невеликих річок, що безпосередньо впадають в Дніпро – річки Золотоноша із її лівою притокою – Кропивною, річка Ірклій (Ірклей) та річка Гирмань. Загалом на картах Київського, Чернігівського, Харківського, Катеринославського та Новгород-Сіверського намісництв відображено позначення близько 200 лівих приток Середнього Дніпра – I, II, III та навіть IV порядку [15].

В праці «Топографическое описание Черниговского наместничества» Афанасія Шафонського 1796 року знаходимо опис річок лівобережжя Середнього Дніпра – Сули із Удаєм, Псла із Хоролом та Ворскли. Вказується інформація про їх витік, напрямок течії, йде опис населених пунктів в долинах річок, в окремих річок зазначається їх довжина. Але повідомляється, що всі річки належать не до судноплавних. Тільки частково, в окремих місцях та в певний період року, можуть бути використані для судноплавства. Наприклад, річка Псел цілий рік судноплавна в районі Гадяцького повіту Київської намісництва, а річка Ворскла судноплавна в трьох місцях під час весняного водопілля, де по ній плавають пороми – під Опішнею, Куземином та Млинах. Влітку Ворскла та Сула в багатьох місцях пересихають, населення перетинає їх вброд. В праці також відзначається, що всі вищезгадані річки, окрім Ворскли, перегорожені загатами для підвищення рівня води, яка потім використовується для водяних млинів, яких тут досить велика кількість [16].

В праці «Топографічний опис Малоросійської губернії 1798—1800 років» знаходимо детальніший опис найменших приток річок Трубежу, Супою, Сули, Псла та Ворскли, що протікали в межах Малоросійської губернії. Опис річок подається в розрізі окремих повітів. Наприклад, ось як описується басейн річки Ворскла в межах Полтавського повіту: *«Через цей повіт протікає річка Ворскла, яка витікає із Зінківського повіту, яка і межує невеликою частиною з іншими повітами; по цій річці за побудованими млинами... болотистими із обох сторін місцями і мілководдям для човнів і сплаву лісу... в річку Ворсклу із лівого боку (впадає): десята річка Ковжижа, одинадцята Боршня, дванадцята Коломак, тринадцята Микілка, чотирнадцята Тагамлик; із правого боку: п'ятнадцята Рогізна, шістнадцята Вільшана, сімнадцята Полузир'я; в річку Коломак із правого боку: вісімнадцята Свинківка; із лівого боку: дев'ятнадцята Чутова; в Тагамлик із правого боку: двадцята Тагамличок; із лівого боку: двадцять перша річка Сухий Тагамлик; в Сухий Тагамлик із лового боку впадає: двадцять друга Солоня...»*. Знову ми бачимо деталізований опис річкової мережі приток Середнього Дніпра I порядку – Трубежу, Супою, Сули, Псла та Ворскли, II порядку – річок, які відносяться до поданих вище суббасейнів (найбільші серед них – Удай, Хорол, Говтва, Мерло), III порядку – приток річок II порядку, IV порядку – найменших річок даної території лівобережжя Середнього Дніпра. Опис кількості водяних млинів, характеристику річок для судноплавства та сплаву лісу, кількості переправ, способи використання води річок (для пиття, худоби, тощо) та опис біологічного різноманіття річок [12].

Висновки. У статті подано історію досліджень лівих приток Середнього Дніпра. Розроблено періодизацію досліджень за хронологічними періодами від IV ст. до н.е. до кінця XVIII ст. :

1. Описовий період накопичення первинної інформації про річки (IV ст. до н.е. до V ст. н.е.).
2. Період перших достовірних даних про річки (VI ст. – XV ст.).
3. Період створення перших картографічних творів із позначенням гідрографічної мережі досліджуваного регіону (XVI ст. – 60 рр. XVIII ст.).
4. Період систематизації достовірної інформації про річки (60 рр. XVIII ст. - 90 рр. XVIII ст.).

Бачимо в хронологічній послідовності зростання інтересу до накопичення інформації про суббасейн Середнього Дніпра. В античний час це були лише поодинокі факти про річку Дніпро і лише побіжно згадується інформація про головні його притоки, описуються фрагментарно характер течії річки, її водний режим, способи живлення, система розселення населення та особливості органічного світу в межах долини Дніпра.

В VI ст. – XV ст. детально описуються та визначаються дніпровські пороги, описується судноплавний шлях «із варяг у греки» в межах Середнього Дніпра. Згадується інформація про водний режим Дніпра, можливість судноплавства, систему населених пунктів, що розміщувались в його долині та органічний світ на його берегах. А в літописних джерелах вперше перераховуються 5 найбільших лівих приток Середнього Дніпра – Трубіж, Супій, Сула, Псел та Ворскла. Також вперше згадуються і притоки II порядку: в басейні Трубежу - його притока Альта (Ільтиця), в басейні Псла – Хорол та Говтва, а в басейні Ворскли – Мерло.

Із XVI ст. з'являються перші картографічні зображення річкової мережі лівих приток Середнього Дніпра, але дані мапи створюються за зразками античних творів, а то і взагалі зі слів очевидців, тому точність таких географічних карт незначна. З XVI ст. – до 40-х рр. XVII ст. географічні карти були не досконалими і мали багато помилок із позначенням назв, напрямку русел річок, відношення річок до інших басейнів, передачі їхньої довжини та взагалі географічного розташування.

Вершиною картографування річкової мережі суббасейну в XVII ст. є роботи французького інженера Гійома Левассера де Боплана. Його два картографічні твори - 1648 р. «*Delineatio generalis Camporum Desertorum vulgo Ukraina*». («Загальний опис Диких Полів, іншими словами — України») та 1659 – 1685 рр. «*Ukrainae pars quae Kiovia Palatinatus vulgo dicitur*» («Карта Київського воєводства»). На даних картах найбільш точно передано розміри, форму та географічне розташування річок регіону. Позначені притоки Дніпра від I до IV порядку, а річки I-III порядків нанесені на мапу із власними назвами, чого ми не бачимо в жодного картографа до цього часу.

Починаючи із 1680-х рр., після картографічних праць Гійома де Боплана, помічаємо початок етапу стагнації у зображенні гідрографічної сітки лівих приток Середнього Дніпра. Французькі, голландські, італійські, німецькі та російські картографи не змогли перевершити доробок французького військового інженера. На своїх мапах 80 рр. XVII ст. – 60 рр. XVIII ст., вони роблять аналогічні помилки, які допустив Гійом де Боплан.

Наприкінці XVIII ст. регіон суббасейну Середнього Дніпра детально описувався та піддавався каталогізації з метою його подальшого використання в судноплавстві та інших галузях економіки. В цей час побачили світ перші детальні описи річок – Київського, Чернігівського, Харківського намісництв та Малоросійської губернії в період з 1775 по 1800 рр. В даних описах зазначаються місця витoku та впадіння головних річок Середнього Дніпра, територія їх розташування в межах намісництв, їх загальна довжина, ключові притоки, робиться опис прибережного рельєфу берегів річок, вибірково надається характеристика їх водного режиму та описується біологічне різноманіття. Вперше описуються басейни річок із їх притоками нижчого порядку, водний та рівневий режим річки, її морфометричні параметри – ширину та глибину (в період літньої межени та весняного водопілля), розмір заплави, характеристику дна, історичний опис річки. Окрім самих річок надається характеристика струмкам та озерам, що знаходяться в межах їх басейнів. Відзначається, що на всіх перерахованих середніх і малих річках побудовані загати і діють водяні млини.

На основі зібраних даних описів намісництв була складена детальна карта річкової мережі в межах намісництв та повітів - «Російський атлас, з сорока чотирьох карт складається і на сорок два намісництва імперію розділяє». В ньому детально позначено гідрографію регіону Лівобережжя Середнього Дніпра. На карті детально зображено ключові притоки головних річок Лівобережжя – Трубежу, Супою, Сули, Псла та Ворскли. Краще ніж на картах Гійома Левассера де Боплана зображено басейни річок Хоролу та Удаю. Загалом в межах атласу на картах Київського, Чернігівського, Харківського, Катеринославського та

Новгород-Сіверського намісництв відображено позначення близько 200 лівих приток Середнього Дніпра – I, II, III та IV порядку.

Карти XVII-XVIII століть будуть основою для подальших досліджень поверхневих вод Лівобережжя Середнього Дніпра в XIX-XX століттях.

Список літератури

1. Генеральная карта о Российской империи. Кирилов, Иван Кириллович, Санкт-Петербург, 1734. URL: <https://kp.rusneb.ru/item/material/generalnaya-karta-o-rossiyskoy-imperii>
2. Геродот. История в девяти книгах. Ленинград: Изд-во «Наука», 1972. 600 с.
3. Г. Л. де Боплан. Опис України. Пер. з фр. Я.І.Кравця, З.П.Борисюк. Київ, 1990. 323 с.
4. Древняя российская гидрография: Содержащая описание Московского государства рек, протоков, озер, кладязей, и какие по ним города и урочища и на каком оныя разстоянии. Санкт-Петербург: Тип. Акад. наук, 1773. 233 с.
5. Записки Черниговского губернского статистического комитета. Чернигов: губерн. тип., 1868. Кн. 2.1: Лазаревский А. Описание рек Черниговского наместничества 1785 г. / А. Лазаревский. С. 1-34.
6. Иоанна де Плано Карпини, архиепископа Антиварийского, История Монгалов, именуемых нами Татарами. URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/carpini.htm>
7. Карта королівства Польського та прилеглих земель, Sebastian Munster (Basel, 1550). URL: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/4/40/Kyivstar_vkraina_1550_3.jpg/1280px-Kyivstar_vkraina_1550_3.jpg?1626622955402
8. Костянтин VII Багрянородний. Об управлении империей. Москва: Наука, 1991. 496 с.
9. Креслення містами українськими і черкаськими від Москви до Криму, близько 1670 року. URL: http://papasoma.narod.ru/maps/maps-images2/chertezh_ukr_cherk_gorodam_aa.jpg
10. Максимович Н.И. Днепр и его бассейн. Киев: Тип. С.В.Кульженко, 1901. 762 с.
11. Описи Київського намісництва 70-80-х років XVIII ст. : опис.-стат. джерела / АН Української РСР, Археогр. коміс., Ін-т історії та ін. / упоряд.: Г. В. Болотова та ін. / редкол.: П. С. Сохань (відп. ред.) та ін. Київ: Наук. думка, 1989. 389 с.
12. Описи Лівобережної України кінця XVIII – початку XIX ст. / упорядкув., передм. Т. Б. Ананьєвої. / ред. кол.: П. С. Сохань (відп. ред.), Г. В. Боряк, В. А. Смолій, Ф. П. Шевченко, Н. М. Яковенко. НАН України. Археографічна комісія, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Українська правнича фундація. Київ: Наук. думка, 1997. 395 с.
13. Описи Харківського намісництва кінця XVIII ст.: Описово-статистичні джерела / упорядн.: В. О. Пірко, О. І. Гуржій; / ред. кол.: П. С. Сохань (відп. ред.), В. А. Смолій (заст. відп. ред.), Ф. П. Шевченко, Г. В. Боряк. АН Української РСР. Археографічна комісія, Інститут історії України; Центральний державний історичний архів УРСР у м. Києві; Центральний державний військово-історичний архів СРСР; Донецький державний університет. Київ: Наук. думка, 1991. 278 с.
14. Почтовая карта Российской Империй. Соч. І. Трескотъ. 1760. URL: <https://kp.rusneb.ru/item/reader/pochtovaya-karta-rossiyskoy-imperii-3>
15. Российский атлас, из сорока четырех карт состоящий и на сорок два наместничества империю разделяющий 1792 г. URL: <https://runivers.ru/lib/atlas/atlas4296/43128/>
16. Черниговскаго Намѣстничества топографическое описание съ краткимъ географическимъ и историческимъ описаниемъ Малыя Россіи, из частей коей оное намѣстничество составлено, сочиненное Действительнымъ Статскимъ Советникомъ и Кавалеромъ Афанасіемъ Шафонскимъ съ четырьмя географическими картами. В Черниговѣ, 1786 года. Издалъ Мыхайло Судіенко, 1851, Предсѣдатель Временной Коммисіи Высочайше учрежденной при Киевскомъ Военномъ, Подольскомъ и Волынскомъ Генерал-Губернаторе. Киевъ: Въ Университетской Типографіи, 1851.
17. Шерер, Жан-Бенуа. Літопис Малоросії, або Історія козаків-запорожців та козаків України, або Малоросії: Пер. з фр. В. В. Коптілов. Київ: Укр. письменник, 1994. 311 с.
18. Эльсе Розсдаль. Мир викингов. Викинги дома и за рубежом. Перевод с датск. яз. Ф. Х. Золотаревской. Научный редактор русского издания Е. Н. Носов. Санкт-Петербург: Книгоиздательство "Всемирное слово", 2001.
19. A map of the Black Sea Basin, created before 1580. URL: <http://surl.li/bchwx>
20. Altkolorierter Kupferstich b. Matthäus Seutter in Augsburg, n. 1741. URL: <http://surl.li/bchye>
21. Battista Agnese, Portolan atlas (Italy ca. 1550). URL: [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Battista_Agnese,_PORTOLAN_ATLAS_\(Italy_ca._1550\)_2.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Battista_Agnese,_PORTOLAN_ATLAS_(Italy_ca._1550)_2.jpg)
22. Beauplan, Guillaume Le Vasseur, Sieur De, Approximately, and Willem Hondius. Delineatio generalis Camporum Desertorum vulgo Ukraina: cum adjacentibus provinciis. URL: <https://www.loc.gov/resource/g7100.ct000383/?r=-0.144,0.047,1.044,0.648,0>

23. Carel Allard Map of the Polish-Lithuanian Commonwealth (1696). URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Regni_Poloniae_Magni_Ducatus_Lithuaniae.jpg
24. Giacomo Giovanni Rossi - Giacomo Cantelli da Vignola Tartaria D Europa ouero Piccola Tartaria divisa da Giacomo Cantelli da Vignola ne Tartari Nogai e del Crim, o di Precop . . . ne Tartari di Budziack, D'Oczackow, e di Dobrus . . . Tartari Circassi . . . need Due Uckraine una abitata da Cosacchi . . . Rome / 1684. URL: <https://www.raremaps.com/gallery/detail/59748/tartaria-d-europa-ouero-piccola-tartaria-divisa-da-giacomo-c-rossi-cantelli-da-vignola>
25. Guillaume, Ukraine ou Palatinat de Kiowie, 1711. URL: <http://surl.li/bchvv>
26. Henricus Hondius Novissima Russiae Tabula Authore Isaaco Massa. URL: <https://www.raremaps.com/gallery/detail/36522/novissima-russiae-tabula-authore-isaaco-massa-rare-english-hondius>
27. Jan Jansson Taurica Chersonesus, Hodie Przecopsca, at Gazara dicitur. URL: <https://www.raremaps.com/gallery/detail/62651/taurica-chersonesus-hodie-przecopsca-at-gazara-dicitur-jansson>
28. Moschovia Nuova Tavola, Girolamo Ruscelli (Venice, 1562). URL: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/1/1a/Kyivstar_vkraina_1562.jpg/1280px-Kyivstar_vkraina_1562.jpg?1626623107172
29. Moschoviae Tabula ex relatione Demetrii legati descripta sicuti ipse a Pluribus accepit. Anno. M.D.XXV. Mēse Octob. URL: <http://imago.by/map/rp/658-maschovia1525.html>
30. Old map of Ukraine: Ukraine, grand pays de la Russie Rouge : avec une partie de la Pologne, Moscovie, Bulgarie, Valachie, Podolie et Volhynie : tirée de différentes cartes, qui en ont été faites sur le lieux et des relations les plus fideles, présentement mise en lumiere by Aa, Pieter van der, 1659-1733. URL: <https://archive.org/details/ukraine-rouge>
31. Paolo Forlanini vero disegno della seconda parte dil Regno di Polonia, dell' eccmo. ms. Giacomo Gastaldo piemontese . . . M.D. LXVIII. URL: <https://www.raremaps.com/gallery/detail/71320/il-vero-disegno-della-seconda-parte-dil-regno-di-polonia-de-forlani>
32. Poland und Moscovia Abrahamum Allard 1710. URL: https://uk.m.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Poland_und_Moscovia_Abrahamum_Allard_1710.jpeg
33. Sanson, Guillaume La Russie Noire ou Polonoise: qui comprend les provinces de la Russie Noire de Volhynie et de Podolie divisées en leurs palatinats : vulgairement connues sous le nom d'Ukraine ou Pays de Cosaques [Paris? : s.n., 1674]. URL: <https://www.loc.gov/resource/g7100.ct003504/>
34. Tartarie Europeenne ou Petite Tartarie ou sont Les Tartares du Crim, ou de Perecot, de Nogais... Paris, 1665. URL: <http://surl.li/bchyy>
35. Taurica Chersonesus. Nostra aetate Przecopsca, at Gazara dicitur. URL: <https://exhibits.stanford.edu/ruderman/catalog/fd545sk7212>
36. Taurica Chersonesus, Nostra aetate Przecopsca et Gazara dicitur Gerard Mercator. 1595. URL: <https://pictures.abebooks.com/inventory/1340069782.jpg>
37. Theatrum belli Rußorum victoriis illustratum sive nova et accurata Turcicarum et Tartaricum provinciarum intra fluvios Tyras s. Niester et Tanaim s. Don, ad oram Ponti Euxini et in Pelopon[n]eso Taurica sitarum [kartografický dokument] / designatio, manu et impensis Tob. Conradi Lotteri chalc. et geogr. 1750-1777. URL: <http://surl.li/bchyy>
38. Ukrainæ pars quæ Kiovia Palatinatus vulgo dicitur. Per Guilhelum Le Vasseur de Beauplan. – Joh. Blaeu exc., 1661. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0008184>
39. Vkraina quae et terra Cosaccorum cum vicinis Walachiae, Moldaviae, minoris. Tartariae provinciis [kartografický dokument] / exhibita a Ioh. Baptista Homanno 1700-1724. URL: <http://surl.li/bchyn>
40. Willem Janszoon Blaeu / Hessel Gerritsz Magni Ducatus Lithuaniae Caeterarumque Regionum Illi Adjacentium . . . Anno 1613. URL: <https://www.raremaps.com/gallery/detail/74017/magni-ducatus-lithuaniae-caeterarumque-regionum-illi-adjacen-blaeu-gerritsz>
41. Willem Janszoon Blaeu Lectori S. Hunc Borysthenis tractum ut ad nostrum Geographiae tabulam 1635. URL: <https://www.raremaps.com/gallery/detail/63932op/ukraine-dniepr-river-lector-s-hunc-borysthenis-tractum-blaeu>

References

1. Heneralnaia karta o Rosyiskoi ymperii [General card about the Russian Empire] Kyrylov, Yvan Kyryllovych Sankt-Peterburh 1734. URL: <https://kp.rusneb.ru/item/material/generalnaya-karta-o-rossiyskoy-imperii> [in Russian].
2. Herodot. Ystoryia v deviaty knyhakh [A story in nine books]. Lenynhrad: Yzd-vo «Nauka», 1972. 600 s. [in Russian].

3. H. L. de Boplan. Opys Ukrainy [Description of Ukraine]. Per. z fr. Ya. I. Kravtsia, Z. P. Borysiuk. Kyiv, 1990. 323 s. [in Ukrainian].
4. Drevniaia rossyiskaia ydrohrafyia: Soderzhashchaia opysanye Moskovskaho hosudarstva rek, protokov, ozer, kladiazei, y kakye po nykh horodi y urochyscha y na kakom oniia razstoiany [Ancient Russian hydrography: Containing a description of the Moscow state of rivers, channels, lakes, wells, and what cities and tracts are along them and at what distance]. Sankt Peterburh: Typ. Akad. nauk, 1773. 233 s. [in Russian].
5. Zapysky Chernyovskoho hubernskoho statystycheskoho komyteta [Notes of the Chernigov Provincial Statistical Committee]. Chernyov: hubern. typ., 1868. Kn. 2.1: Lazarevskiy A. Opysanye rek Chernyovskoho namestnychestva 1785 h. / A. Lazarevskiy. S. 1-34 [in Russian].
6. Yoanna de Plano Karpyny, arkhyepyskopa Antyvaryiskoho, Ystoryia Monhalov, ymenuemykh namy Tataramy [John de Plano Carpini, Archbishop of Antivaria, History of the Mongals, whom we call Tatars]. URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/etext/carpini.htm> [in Russian].
7. Karta korolivstva Polskoho ta prylyhlykh zemel, Sebastian Munster (Basel, 1550) [Map of the Kingdom of Poland and adjacent lands, Sebastian Munster (Basel, 1550)]. URL: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/4/40/Kyivstar_vkraina_1550_3.jpg/1280px-Kyivstar_vkraina_1550_3.jpg?1626622955402 [in Ukrainian].
8. Kostiantyn VII Bahrianorodnyi. Ob upravlenyy ymperyei [On the Governance of the Empire]. Moskva: Nauka, 1991. 496 s. [in Russian].
9. Kreslennia mistamy ukrainskymy i cherkaskymy vid Moskvu do Krymu, blyzko 1670 roku [Drawings by Ukrainian and Cherkasy cities from Moscow to the Crimea, about 1670.]. URL: http://papacoma.narod.ru/maps/maps-images2/chertezh_ukr_cherk_gorodam_aa.jpg [in Ukrainian].
10. Maksymovych N.Y. Dnepr y eho bassein [Dnieper and its pool]. Kyev: Typ. S.V. Kulzhenko, 1901. 762 s. [in Russian].
11. Opysy Kyivskoho namisnytstva 70-80-kh rokiv XVIII st. [Descriptions of the Kyiv governorate of the 70-80s of the XVIII century]. : opys.-stat. dzherela / AN Ukrainskoi RSR, Arkheohr. komis., In-t istorii ta in. / uporiad.: H. V. Bolotova ta in. / redkol.: P. S. Sokhan (vidp. red.) ta in. Kyiv: Nauk. dumka, 1989. 389 c. [in Ukrainian].
12. Opysy Livoberezhnoi Ukrainy kintsia XVIII – pochatku XIX st. [Descriptions of the Left Bank of Ukraine in the late XVIII - early XIX centuries]. / uporiadkuv., peredm. T. B. Ananievoi. / red. kol.: P. S. Sokhan (vidp. red.), H. V. Boriak, V. A. Smolii, F. P. Shevchenko, N. M. Yakovenko. NAN Ukrainy. Arkheohrafichna komisiia, Instytut ukrainskoi arkheohrafii ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevskoho; Ukrainska pravnycha fundatsiia. Kyiv: Nauk. dumka, 1997. 395 s. [in Ukrainian].
13. Opysy Kharkivskoho namisnytstva kintsia XVIII st. [Descriptions of the Kharkiv governorate of the end of the XVIII century].: Opysovo-statystychni dzherela / uporiadn.: V. O. Pirko, O. I. Hurzhii; / red. kol.: P. S. Sokhan (vidp. red.), V. A. Smolii (zast. vidp. red.), F. P. Shevchenko, H. V. Boriak. AN Ukrainskoi RSR. Arkheohrafichna komisiia, Instytut istorii Ukrainy; Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv URSR u m. Kyievi; Tsentralnyi derzhavnyi viiskovo-istorychnyi arkhiv SRSR; Donetskyy derzhavnyi universytet. Kyiv: Nauk. dumka, 1991. 278 s. [in Ukrainian].
14. Pochtovaia karta Rossiiskoi Ymperii [Postal map of the Russian Empire]. Soch. I. Treskot. 1760. URL: <https://kp.rusneb.ru/item/reader/pochtovaya-karta-rossiyskoy-imperii-3> [in Russian].
15. Rossyiskiy atlas, yz soroka chetyrekh kart sostoiashchyi y na sorok dva namestnychestva ymperyi razdeliaushchyi 1792 h. [Russian atlas, consisting of forty-four maps and dividing the empire into forty-two governorships in 1792]. URL: <https://runivers.ru/lib/atlas/atlas4296/43128/> [in Russian].
16. Chernyovskaho Namestnychestva topografycheskoe opysanie s kratkym heohrafycheskym y ystorycheskym opysaniem Maliia Rossii, yz chastei koei onoe namestnychestvo sostavleno, sochynennoe Deistvuytelnim Statskym Sovetnykom y Kavalerom Afanasiiem Shafonskym s chetirmia heohrafycheskymi kartamy [The Chernigov Viceroyalty is a topographic description of a brief geographical and historical description of Little Russia, of which parts it is compiled, composed by the Actual State Councilor and Knight Athanasius Shafonsky with four geographical maps]. V Chernyov, 1786 hoda. Yzda Mykhailo Sudienko, 1851, Predsedatel Vremennoi Kommyssii Visochaishe uchrezhdennoi pry Kievskom Voennom, Podolskom y Volinskom Heneral-Hubernatore. Kiev: V Unyversytetskoi Typohrafiy, 1851.
17. Sherer, Zhan-Benua. Litopys Malorosii, abo Istoriia kozakiv-zaporozhtsiv ta kozakiv Ukrainy, abo Malorosii [Chronicle of Little Russia, or History of the Cossacks and Cossacks of Ukraine, or Little Russia]: Per. z fr. V. V. Koptilov. Kyiv: Ukr. pysmennyk, 1994. 311 s. [in Ukrainian].
18. Else Roesdal. Myr vykynhov. Vykynhy doma y za rubezhom [The world of the Vikings. Vikings at home and abroad]. Perevod s datsk. yaz. F. Kh. Zolotarevskoi. Nauchnii redaktor russkoho yzdaniia E. N. Nosov. Sankt-Peterburh: Knyhoizdatelstvo "Vsemirnoe slovo", 2001 [in Russian].
19. A map of the Black Sea Basin, created before 1580. URL: <http://surl.li/bchwx>
20. Altkolorierter Kupferstich b. Matthäus Seutter in Augsburg, n. 1741 [Old colored copper engraving b. Matthäus Seutter in Augsburg, n. 1741]. URL: <http://surl.li/bchye>

21. Battista Agnese, Portolan atlas (Italy ca. 1550) [Battista Agnese, Portolan atlas (Italy ca. 1550)]. URL: [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Battista_Agnese,_PORTOLAN_ATLAS_\(Italy_ca._1550\)_2.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Battista_Agnese,_PORTOLAN_ATLAS_(Italy_ca._1550)_2.jpg)
22. Beauplan, Guillaume Le Vasseur, Sieur De, Approximately, and Willem Hondius. Delineatio generalis Camporum Desertorum vulgo Ukraina: cum adjacentibus provinciis [Beauplan, Guillaume Le Vasseur, Sieur De, Approximately, and Willem Hondius. General Delineation of the Desert Plains of Ukraine: with its adjacent province]. URL: <https://www.loc.gov/resource/g7100.ct000383?r=0.144,0.047,1.044,0.648,0>
23. Carel Allard Map of the Polish-Lithuanian Commonwealth (1696). URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Regni_Poloniae_Magni_Ducatus_Lithuaniae.jpg
24. Giacomo Giovanni Rossi - Giacomo Cantelli da Vignola Tartaria D Europa ouero Piccola Tartaria divisa da Giacomo Cantelli da Vignola ne Tartari Nogai e del Crim, o di Precop . . . ne Tartari di Budziack, DOczackow, e di Dobrus . . . Tartari Circassi . . . need Due Uckraine una abitata da Cosacchi . . . Rome / 1684 [Giacomo Giovanni Rossi - Giacomo Cantelli from Vignola Tartaria D Europe ouero Small Tartary divided by Giacomo Cantelli da Vignola into Tartars Nogai and Crim, or Precop. . . in the Tartars of Budziack, D'Oczackow, and Dobrus. . Circassian Tartars. . . need Two Uckraine, one inhabited by Cossacks. . . Rome / 1684]. URL: <https://www.raremaps.com/gallery/detail/59748/tartaria-d-europa-ouero-piccola-tartaria-divisa-da-giacomo-c-rossi-cantelli-da-vignola>
25. Guillaume, Ukraine ou Palatinat de Kiowie, 1711 [Guillaume, Ukraine or Palatinate of Kiowie, 1711]. URL: <http://surl.li/bchww>
26. Henricus Hondius Novissima Russiae Tabula Authore Isaaco Massa [Henry Hondius, The Last Russian Map by the Author Isaac Massa]. URL: <https://www.raremaps.com/gallery/detail/36522/novissima-russiae-tabula-authore-isaaco-massa-rare-english-hondius>
27. Jan Jansson Taurica Chersonesus, Hodie Przecopsca, at Gazara dicitur [Jan Jansson The Taurica Chersonesus, today is called Przecopsca, at Gazara]. URL: <https://www.raremaps.com/gallery/detail/62651/taurica-chersonesus-hodie-przecopsca-at-gazara-dicitur-jansson>
28. Moschovia Nuova Tavola, Girolamo Ruscelli (Venice, 1562). URL: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/1/1a/Kyivstar_vkraina_1562.jpg/1280px-Kyivstar_vkraina_1562.jpg?1626623107172
29. Moschoviae Tabula ex relatione Demetrii legati descripta sicuti ipse a Pluribus accepit [The Table of Moscow is described in the report of Demetrius the ambassador, as he himself received it from several persons]. Anno. M.D.XXV. Mēse Octob. URL: <http://imago.by/map/rp/658-moscovia1525.html>
30. Old map of Ukraine : Ukraine, grand pays de la Russie Rouge : avec une partie de la Pologne, Moscovie, Bulgarie, Valachie, Podolie et Volhynie : tirée de différentes cartes, qui en ont été faites sur le lieux et des relations les plus fideles, présentement mise en lumiere by Aa, Pieter van der, 1659-1733 [Old map of Ukraine: Ukraine, large country of Red Russia: with part of Poland, Muscovy, Bulgaria, Wallachia, Podolia and Volhynia: taken from different maps, which were made on the spot and from the most faithful relations , currently highlighted by Aa, Pieter van der, 1659-1733]. URL: <https://archive.org/details/ukraine-rouge>
31. Paolo Forlanill vero disegno della seconda parte dil Regno di Polonia, dell eccmo. ms. Giacomo Gastaldo piemontese . . . M.D. LXVIII [Paolo Forlani The true design of the second part of the Kingdom of Poland, of the eccmo. ms. Giacomo Gastaldo from Piemontese. . . M.D. LXVIII]. URL: <https://www.raremaps.com/gallery/detail/71320/il-vero-disegno-della-seconda-parte-dil-regno-di-polonia-de-forlani>
32. Poland und Moscovia Abrahamum Allard 1710 [Poland and Moscovia Abraham Allard 1710]. URL: https://uk.m.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Poland_und_Moscovia_Abrahamum_Allard_1710.jpeg
33. Sanson, Guillaume La Russie Noire ou Polonoise : qui comprend les provinces de la Russie Noire de Volhynie et de Podolie divisées en leurs palatinats : vulgairement connües sous le nom dVkraine ou Pays de Cosaques [Paris? : s.n., 1674] [Sanson, Guillaume Black or Polish Russia: which includes the provinces of Black Russia of Volhynia and Podolia divided into their palatinates: commonly known as Vkraine or Pays de Cossques [Paris? : s.n., 1674]]. URL: <https://www.loc.gov/resource/g7100.ct003504/>
34. Tartarie Europeenne ou Petite Tartarie ou sont Les Tartares du Crim, ou de Perecot, de Nogais... Paris, 1665 [Sanson Nicolas. European Tartary or Small Tartari or are Les Tartares, Du Crim, or de Perecop; From Nogais ... - Paris, 1665]. URL: <http://surl.li/bchyyq>
35. Taurica Chersonesus. Nostra aetate Przecopsca, at Gazara dicitur [Taurica Chersonesus In our age it is called Przecopsca, at Gazara]. URL: <https://exhibits.stanford.edu/ruderman/catalog/fd545sk7212>

36. Taurica Chersonesus, Nostra aetate Przecopsca et Gazara dicitur Gerard Mercator. 1595 [The Taurian Chersonesus, in our time Gerard Mercator is called Przecopsca and Gazara. 1595]. URL: <https://pictures.abebooks.com/inventory/1340069782.jpg>

37. Theatrum belli Rußorum victoriis illustratum sive nova et accurata Turcicarum et Tartaricum provinciarum intra fluvios Tyras s. Niester et Tanaim s. Don, ad oram Ponti Euxini et in Pelopon[n]eso Taurica sitarum [kartografický dokument] / designatio, manu et impensis Tob. Conradi Lotteri chalc. et geogr. 1750-1777 [The theater of the war, illustrated by the victories of the Russians, or the new and accurate history of the Turkish and Tartar provinces within the Tyras rivers Niester and Don Don, situated on the coast of the Euxine and in the Peloponnesus in the Taurica / design, hand and print of Tob. Conradi Lotteri chalc. and geogr. 1750-1777]. URL: <http://surl.li/bchYW>

38. Ukrainæ pars quæ Kiovia Palatinatus vulgo dicitur. Per Guilhelmum Le Vasseur de Beauplan. – Joh. Blaeu exc., 1661 [The part of Ukraine which is commonly called the Kiev Palatinate. By Guillaume Le Vasseur de Beauplan - Joh. Blaeu exc., 1661]. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0008184>

39. Vkrania quae et terra Cosaccorum cum vicinis Walachiae, Moldaviae, minoris. Tartariae provinciis [kartografický dokument] / exhibita a Ioh. Baptista Homanno 1700-1724 [Vkrania, which is also the land of the Cosaccorum with the neighboring Walachia, of Moldova, the lesser. the provinces of Tartary [kartografický dokument] / exhibited by John Baptista Homanno 1700-1724]. URL: <http://surl.li/bchYn>

40. Willem Janszoon Blaeu / Hessel Gerritsz Magni Ducatus Lithuaniae Caeterarumque Regionum Illi Adjacentium . . . Anno 1613 [Willem Janszoon Blaeu / Hessel Gerritsz The Great Duchy of Lithuania and the Other Regions Adjacent to It ... In the year 1613]. URL: <https://www.raremaps.com/gallery/detail/74017/magni-ducatus-lithuaniae-caeterarumque-regionum-illi-adjacen-blaeu-gerritsz>

41. Willem Janszoon Blaeu Lectori S. Hunc Borysthenis tractum ut ad nostrum Geographiae tabulam 1635 [Willem Janszoon Speed to the Reader This Borysthenes was drawn to our map of Geography]. URL: <https://www.raremaps.com/gallery/detail/63932op/ukraine-dniepr-river-lector-s-hunc-borysthenis-tractum-blaeu>

Ретроспективный анализ исследований речной сети Левобережья Среднего Днепра (от первых упоминаний к детальным описаниям – IV век до нашей эры - конец XVIII века).

Сарнавский С.П., Гребень В.В.

В статье представлена история исследований левых притоков Среднего Днепра. Разработана периодизация исследований по хронологическим периодам от IV века до н.е. к концу XVIII века. Выделены периоды и ключевые этапы исследований рек в течение соответствующего периода.

Освещены вопросы описания соответствующих рек в период античности и средневековья, в частности, элементы географического положения их речных систем, водного режима, условий питания, хозяйственного использования, элементы речных долин и органический мир их бассейнов. Изученные летописные данные и оригинальные труды ученых и политических лиц этих временных периодов.

Подробно освещаются вопросы географического положения речной сети, количества и названий рек исследуемого суббассейна Среднего Днепра по картам XVI-XVIII веков. Обработанные картографические произведения картографов Франции, Нидерландов, Италии, Московии. Особое внимание уделено картографическим работам французского картографа Гийома Левассера де Боплана, который начал новый этап в картографировании главных левых притоков Среднего Днепра и их притоков меньшего порядка. На его картах впервые находим обозначение 137 рек Левобережья Среднего Днепра. Именно им выдвинута первая теория о формировании русел левых притоков Среднего Днепра.

Выделена информация по описательным данным Левобережной Украины конца XVIII века о морфометрических параметрах, водном режиме и хозяйственном использовании рек Левобережья Среднего Днепра. Впервые представлен полный каталог рек по описательным данным в пределах речных бассейнов с указанием их длины.

Ключевые слова: история исследований; Средний Днепр; левые притоки; речная сеть; описание бассейнов.

Retrospective analysis of studies of the river network of the left bank of the Middle Dnieper (from the first mentions to detailed descriptions - IV century BC - the end of the XVIII century)

Sarnavskiy S.P., Grebin V.V.

The article presents the history of research of the left tributaries of the Middle Dnieper. The periodization of research by chronological periods from the IV century is developed. B.C. until the end of the XVIII century. The periods and key stages of river research during the corresponding period are highlighted.

The issues of description of the respective rivers in antiquity and the Middle Ages are covered, in particular the elements of the geographical position of their river systems, water regime, feeding conditions, economical use, elements of river valleys and the organic world of their basins. Chronicle data and original works of scientists and politicians of these time periods are processed.

The issues of geographical position of the river network, number and names of rivers of the studied sub-basin of the Middle Dnieper according to the maps of the XVI-XVIII centuries are covered in detail. Cartographic works of cartographers from France, the Netherlands, Italy, and Muscovy have been studied. Particular attention is paid to the

cartographic works of the French cartographer Guillaume Levasser de Beauplan, who began a new stage in the mapping of the main left tributaries of the Middle Dnieper and their smaller tributaries. For the first time, 137 rivers of the Left Bank of the Middle Dnieper were marked on his maps. He put forward the theory of the formation of the channels of the left tributaries of the Middle Dnieper. On the maps of 1680 - 1760, we notice the beginning of the stage of stagnation in the image of the hydrographic grid of the left tributaries of the Middle Dnieper.

The information according to the descriptive data of the Left Bank of Ukraine of the end of the XVIII century is singled out. The first detailed descriptions of the rivers - Kyiv, Chernihiv, Kharkiv governorates and Little Russia Governorate in the period from 1775 to 1800 were developed. A complete catalog of rivers of the I, II, III and IV order of the Middle Dnieper sub-basin according to descriptive data within the river basins with indication of their length is given.

Keywords: research history; Middle Dnieper; left tributaries; river network; description of basins.

Надійшла до редколегії 01.11.2021